

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

2009: jaar van de hoop

J.H. Kuiper ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - J.H. Kuiper 2009, jaar van de hoop	225
<i>Meditatief</i> - A.J. Mol Waar is Gods recht?	229
<i>Wandelen met God</i> - J.T. Oldenhuis Wie zijn gek?	230
<i>Achtergronden</i> - J. Roosenbrand Dieren kijken ons aan	232
<i>Samenleving</i> - B. Nitrauw Jeugdzorg in beeld	235
<i>Boekbespreking</i> - L.E. Leeftink Welkom thuis!	238
<i>Lied van de week</i> - A. de Heer Liedboek 168 'O Jezus Christus, licht ze bij'	239
<i>Uit de kerken</i>	

De regenboogkleuren zijn een beetje verbleekt op de EO-stickers uit de jaren tachtig die je op oldtimers nog wel eens aantreft. Veel mensen droegen het toen uit: er is hoop. Nu kun je een visje plakken op je auto. De boodschap is hetzelfde, maar heeft een ander accent: er is houvast in Christus, de Zoon van God, de Redder. Dat lijkt beter te passen bij de crisissfeer van de laatste jaren; een crisis in de kerk en in de wereld.

Aan het begin van het nieuwe jaar wil ik met u vooruitblikken en tussen al die tot nadenken stemmende verschijnselen nagaan, waar het houvast ligt. Dat doe ik door eerst me af te vragen of we bijvoorbeeld met elkaar niet teveel van de Generale Synode verwachten. Wat is leiding? Daarna sta ik stil bij de eigenaardige kracht van de Bijbel als Gods woord.

Rijties

Toen de synode van Zwolle-Zuid zijn werkzaamheden begon, zijn er diverse lijstjes gepubliceerd. Lijstjes die de aandacht vroegen voor de cruciale punten waarop deze synode zijn beslissingen moest nemen. Ze kwamen van verschillende kanten: de website 'een in waarheid' gaf een aantal gewenste uitspraken weer, maar ook het *Nederlands Dagblad* publiceerde zo'n lijstje met al de belangrijke punten die voor hen in het oog sprin-

gen. Op een andere manier gaven de deputaten Dienst en recht in hun rapport zo'n boodschappenlijstje voor de synode. Nu is de synode nog niet afgerond en op de website gaat de publicatie van de besluiten nog niet verder dan de achtste reeks, besluiten uit de week van 6 september. Het is dus te vroeg voor een terugblik. We hebben immers met elkaar afgesproken om een ander niet lichtelijk of onverhoord te veroordelen of te helpen veroordelen. (zondag 43 Heidelbergse catechismus). Voor kerkelijke vergaderingen betekent dit dat je geduld hebt tot de publicatie van de officiële besluiten. Wel kun je je afvragen of het terecht is dat voor de toekomst van de kerken aller ogen gericht zijn op zesendertig mannen die samen een agenda behandelen die ze niet eens zelf opgesteld hebben. Waar ligt het hart van de kerken? Zet naast het lijstje van belangrijke onderwerpen voor de synode eens een ander lijstje, van een willekeurige periode binnen de kerken:

Onlangs was het kerst. Er zijn 275 gereformeerde kerken (v.) Dus even vaak is de geboorte van Christus gevierd, als inleiding van zijn leven dat uitloopt op zijn overwinning van de grootste vijand van het leven, de dood, verkondigd. Een onbekend aantal kerken doet daar nog een schepje bovenop, in een kerkdienst of een aparte viering. Op de zondag erna werden, naar schatting, een kleine dertig kinderen gedoopt. In de week van januari wordt, weer naar schatting, op tien tot vijftien begrafenissen de troost aangereikt van de Christus die echt naast je is komen te staan. Tijdens minstens duizend uren catechisatie wordt aandacht besteed aan jongeren om hen vertrouwd te maken met het evangelie van Christus. Ik waag me niet aan een schatting van het aantal bezoeken dat gebracht wordt door ouderlingen, diakenen, pastoraal werkers enzovoort; bezoeken waarbij de Bijbel open gaat en de mensen persoonlijk de boodschap van Christus aangereikt krijgen. Evenmin heb ik zicht op het aantal vergaderingen van bijbelstudieclubs, miniwijken en verenigingen. Nog minder op het aantal gesprekken onderling, waarbij het geloof ter sprake komt. Soms expliciet, ook heel vaak impliciet in een voor een ander terloops klinkende opmerking, waarbij je als verbonden in Christus toch elkaar herkent.

Het hart van de kerk

De zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Dat was het refrein op catechisaties, toen ik zelf daar zat om te ontvangen. Ik weet best dat dit een kerkrechtelijke achtergrond had in het conflict rond de vrijmaking. Tegenover een centralistisch opererende synode werd juist op die zelfstandigheid een zwaar accent gelegd. Tegelijk kijken mensen naar die tijd terug als een tijd waarin de vrijgemaakte kerken gekenmerkt werden door een sterke eenheid. Je wist precies

hoe een ander dacht als je erachter kwam dat hij of zij vrijgemaakt was. Variaties waren er zeker, maar de bandbreedte daarvan was beperkt. In dit artikel wil ik opnieuw aandacht vragen voor de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente, maar vanuit een ander gezichtspunt.

Ik doe dit vanuit de erkenning dat voor velen daar juist een punt van zorg ligt. Groeien we juist als plaatselijke kerken niet uit elkaar? Neem alleen al de variatie binnen de orden van dienst, al dan niet binnen de koersbepaling van de synode van Zuidhorn. Moet juist niet het accent liggen op een sterk centraal gezag, formeel van de synode, of informeel, doordat de docenten in Kampen weer gaan doen wat hun collega's van lang geleden ook deden: leiding geven.

in het woord van God ligt de identiteit van de kerk, ook plaatselijk

Toch leg ik met liefde het accent op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk, omdat daar het hart van de kerk ligt: daar wordt Gods woord verkondigd, doorgegeven door mensen aan elkaar. Sommigen hebben een opdracht daarvoor, heel vaak ook is daar geen sprake van. In het woord van God ligt de identiteit van de kerk, ook plaatselijk. Het is dan wel van belang om het gezag van dat woord te laten bepalen door de inhoud ervan. Het gaat altijd om Christus, Gods laatste woord.

Hebreeën over het woord van God

Als de schrijver van de brief aan de Hebreeën zijn brief begint, valt hij met de deur in huis. Geen afzender en geadresseerde, geen groeten, maar een korte samenvatting van wat hij wil gaan vertellen. God heeft op veel manieren gesproken door de profeten tot onze voorouders, maar nu de tijd ten einde loopt, heeft hij gesproken door de Zoon. Daar zit een climax in: van de vele manieren van het Oude Testament naar de ene boodschap van het Nieuwe. Tegelijk zit daar een grens in. Wat heeft God nog meer te vertellen dan Hij gedaan heeft? Je kunt het begin van Hebreeën in verband brengen met de gelijkenis van de pachters van de wijngaard in Lukas 20:9-19. Uiteindelijk stuurde de heer van de wijngaard zijn zoon. Als de pachters met hem afrekenen, komt hij zelf, met zijn oordeel.

Ik bedoel dit niet als een soort streeptheologie, waarbij het uitgesloten zou zijn dat God vandaag via tekenen en wonderen zijn woord bekrachtigt. Het is meer de achtergrond van de jubel van Paulus in Romeinen 8: als God zijn eigen zoon niet spaarde, zal Hij met hem ons

ook alle dingen schenken. Bij veel avondmaalsvieringen komt dit gedeelte naar voren in de dankzegging na afloop. Het is het geheim van de godsvrucht, waarbij onze waaromvragen niet beantwoord worden, maar wel tot rust gebracht worden. (Vergelijk Psalm 131). In onze belijdenis komt dit terug in de erkenning dat God in zijn woord genoegzaam gesproken heeft: wij weten alles wat nodig is voor ons heil. (artikel 7 NGB.) Nieuwsgierig als we zijn, willen we meer weten, bijvoorbeeld over het proces van de schepping, maar daar is de Bijbel niet voor.

zou het voor de toekomst van de gemeente dan niet belangrijk zijn om gewoon daarop te vertrouwen?

Als de schrijver van de brief aan de Hebreeënen zijn hoofdstelling uitwerkt, vallen twee dingen op. Allereerst een uitspraak, waarin hij ingaat op de betekenis van het woord van God:

Want levend en krachtig is het woord van God, en scherper dan een tweesnijdend zwaard: het dringt diep door tot waar ziel en geest, been en merg elkaar raken, en het is in staat de opvattingen en gedachten van het hart te ontleden. 13 Niets van wat geschapen is blijft voor hem verborgen, alles is onverhuld en volkomen zichtbaar voor de ogen van hem aan wie wij rekenschap moeten afleggen.

(Hebreeënen 4:12, 13)

God gebruikt zijn woord om aan het licht te brengen wat er in mensenharten omgaat, gelovige en ongelovige harten. Wij geven op tal van manieren dat woord door. Zou het voor de toekomst van de gemeente dan niet belangrijk zijn om gewoon daarop te vertrouwen? Heel moeilijk voor een mens uit deze eeuw. Het beheersingsdenken heeft ons allemaal in de greep. Risico's zijn er om uitgesloten te worden. De Heer leert juist om risico's te nemen. Niemand die het woord doorgeeft, kan voorspellen wat de reacties zijn. Een voorganger in de gemeente niet en een ouder bij zijn kinderen niet. God vraagt het vertrouwen dat wij daarin helder zijn. Andere nieuwtestamentische schrijvers leggen er de nadruk op dat dit het karakter van zaaien heeft. Sommige zaadjes (tuinkers) komen zo maar op; voor andere moet je soms weken wachten (peterselie). Dit pleit ervoor om juist in de plaatselijke gemeente het woord te blijven brengen, ieder op zijn eigen manier en daarbij niet ongeduldig te worden als het gewenste resultaat langer uitblijft.

Het actuele spreken van God

Het tweede dat mij opvalt in de brief aan de Hebreeënen is dat de schrijver de Bijbel aanhaalt

in de tegenwoordige tijd. De heilige Geest zegt, en dan volgt een citaat. God zegt. In hoofdstuk vier maakt hij daar ook een punt van rond de sabbat en concludeert hij uit het actuele spreken van God in Psalm 95 dat er nog een rust blijft om naar uit te blijven zien. Richard Baxter, een puriteins predikant in de zeventiende eeuw zag kans om tijdens een oponthoud door ziekte over die ene tekst een dik boek te schrijven (*The saints everlasting rest*, een bestseller uit die tijd en lang daarna). Dat onderstreept het belang om te erkennen dat Gods spreken altijd actueel is.

Je kunt ook een verbinding aanbrengen met wat hierboven vermeld is over het woord van God als levend en krachtig en scherper dan een tweesnijdend zwaard. Juist omdat het om het actuele spreken van God gaat, is dat woord zo krachtig. Vergelijk ook in onze catechismus de vaste verbinding: door zijn woord en Geest. Of andersom, als het uitgangspunt, zoals in zondag 21 over de kerk, in de

hemel genomen wordt. De Bijbel is het woord van de sprekende God.

Als wij als kerken in deze crisistijd teruggeworpen worden op onze basis, hoop ik dat dit leidt tot vernieuwde aandacht voor het woord van God. Ik weet dat er ook een gesprek over de hermeneutiek gevoerd wordt. Hoe slaan we de brug tussen de tekst van lang geleden en het leven van vandaag. Als je niet oppast, zou dit kunnen leiden tot het idee dat het woord van God niet op zichzelf kan staan en dat er een verklaringsslag van deskundigen bij moet. Zie het rapport van de synode van de gereformeerde kerken (synodaal, zeiden we toen) uit 1981: *God met ons*. Voor alle duidelijkheid: ik vind het gesprek over de hermeneutiek een belangrijk gesprek. Maar wel graag vanuit de overtuiging dat Gods woord zijn eigen actualiteit meebrengt, omdat het gaat om het woord van de levende God. Het trekt zijn eigen spoor door de geschiedenis en wij volgen door de eeuwen heen van de erin verkondigde barmhartigheid dat lichtende spoor (Psalm 103:7, berijmd).

Zwermen vogels

Het crisidenken is wereldwijd. Ook rond het klimaat speelt dat een rol. Het is opvallend dat in de discussies in de wereld dezelfde spanningsvelden een rol spelen. De plaatselijke gemeenschap tegenover de centrale overheid. Wat is leiding. Al snel vallen de woorden van betutteling, zeker als van christelijke zijde binnen de overheid weer een maatregel voorgesteld wordt. Dat maakt aan de ene kant bescheiden: lang hebben we er de nadruk op gelegd dat de kerk gans anders is dan de wereld, omdat het gaat om geloof. Tot onze beschaming soms komen we er achter dat dezelfde processen binnen de kerk een rol spelen als in de wereld. Niets nieuws overigens:

Salomo als verzamelaar van Spreuken maakte graag gebruik van de wijsheid van de Egyptenaren.

Wat mij onlangs trof bij de klimaatdiscussie, is dat iemand bezig is met een proefschrift, waarin hij de manier onderzoekt waarop spreeuwen bijvoorbeeld op elkaar reageren in die indrukwekkende zwermen die je in het najaar kunt bewonderen. Niemand heeft duidelijk de leiding, maar er is een onderling verband en ze reageren op elkaar. En op de omgeving. De toekomstige promovendus (Rob Roggema, werkzaam bij de provincie Groningen) ziet dit als een voorbeeld om op een nieuwe manier met de uitdagingen van de klimaatcrisis om te gaan. Geen centralistische leiding, die altijd star is, maar flexibiliteit, gecombineerd met eenheid.

dat klinkt in de kerken zelf, elke zondag

Het is de moeite waard deze aanpak door te denken voor de kerken. Juist omdat terecht de nadruk valt op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Het beeld van de vogelzwerm geeft de mogelijkheid om als eenheid op te treden zonder die zelfstandigheid in te leveren. Het laat ruimte voor de eigen aanpak, terwijl de kerken nog steeds door de Geest leven en geregeerd worden, waarbij we letten op de signalen die we elkaar afgeven. Het helpt om de synode bijvoorbeeld gewoon zijn eigen werk te laten doen (het afwerken van de agenda die we samen opgesteld hebben) en niet te verwachten dat door die vergadering, hoe belangrijk ook, het verlossende woord gesproken wordt. Dat klinkt in de kerken zelf, elke zondag.

Hoop

Voor alle duidelijkheid: ik ben dankbaar voor het kerkverband. Goed dat er een synode is die de gezamenlijke vragen kan aanpakken. Ook om andere redenen dan boven vermeld. Heel grote plaatselijke kerken zouden kunnen gaan denken dat ze het zelf wel kunnen redden en dat ze hun kleine zus niet nodig hebben.

Alleen al dat je samenleeft als kerken waarbij de een duizend leden telt en de ander misschien maar honderd, helpt om dat idee te voorkomen. De voorganger van de kleine kan bij de grote op bezoek komen om door te spreken over het kerkelijk leven (artikel 44 kerkorde, visitatie).

Tegelijk wordt voor mij steeds meer duidelijk dat het kerkverband alleen functioneert vanuit de erkenning van het woord van God. Bij alle verschil is het belangrijk die eenheid te erkennen. Wat steeds duidelijker wordt, is dat God in zijn Woord de hele mens aanspreekt. Op zijn verstand, laten we dat niet vergeten. De bijbelschrijvers in het Nieuwe Testament dragen het ene na het andere argument uit de profeten aan om te laten zien dat Christus echt de beloofde Messias is. Maar niet minder op zijn gevoel. Het woord brengt immers aan het licht wat in het hart van de mensen leeft. Dat hoeft niet te betekenen dat bijbellezen een aangename bezigheid is. Het kan een heel *inconvenient truth* zijn die dat tweesnijdend scherp zwaard aan het licht brengt. Maar wel gezond. Gods woord brengt op die manier zijn eigen dynamiek mee. Het zoekt verandering, een ander woord voor bekering. En al veranderend worden we, als mens en als kerken, steeds meer onszelf. Er is een niet verblekende hoop.

Ds. Jan Kuiper is productontwikkelaar bij 'Steunpunt Gemeenteopbouw'.

Studieavond op maandag 26 januari 2009

over pastorale zorg voor christenen met een moslimachtergrond

Aanvang 19.30 uur in de Bergkerk te Amersfoort

(Dr. A. Kuyperlaan 2, 3818 JC Amersfoort. Loopafstand van het station)

Medewerking aan deze studieavond verlenen: ds. Wim Dekker (IZB), dr. Stefan Paas (CHE), Jürjen ten Brinke (Hoop voor Noord), Herman Takken (E&M) en enkele gemeenteleden met een moslimachtergrond die zelf actief zijn in het missionaire werk.

Kosten (incl. boek): € 14,-

Wie zich voor 19 januari opgeeft bij St. Evangelie & Moslims (www.evangelie-moslims.nl of 038-4659290) krijgt het boek *Welkom thuis!* zonder verzendkosten toegestuurd.

(zie ook pag. 238)

Waar is Gods recht?

Openbaring 6:9-11

A.J. Mol ■

Zinloos geweld

Iedere keer wanneer je leest of hoort over een slachtoffer van geweld, dan schokt het weer. Van binnen begin je te koken: als ik vlak bij de dader zou zijn, dan zou hij ervan lusten. Hoe komen mensen er toch bij om zomaar iemand te verwonden of zelfs te doden. Waar halen ze het recht vandaan.

De berichten over christenen die slachtoffer zijn geworden van haat en geweld maken je op zijn minst zo boos en verdrietig. In talloze landen zijn christenen niet veilig. Hun geloof is er de oorzaak van dat ze slachtoffer, martelaar kunnen worden. Hoe kunnen wij - in het vredige westen - op gepaste wijze meelevens?

Wrede keizer

Voor het slapen gaan maken mijn vrouw en ik altijd even een stukje puzzel (doorloper). Dan kom je vaak de meest bekende keizer van Rome tegen: Nero, die berucht is om zijn wreedheid. Er waren er meer, alleen hun namen zijn wat lastiger om in een puzzel te verwerken. Christenen kregen de schuld van de grote brand van Rome. Zij die Jezus volgden, werden als speelbal gebruikt voor het vermaak dat de Romeinse cultuur kende: de spelen met wilde dieren. Andere slachtoffers kennen we bij name: Abel en Stefanus. Ook de schrijver van Openbaring is in de handen van de Romeinse overheid. In h. 1:9 zegt hij "...ik was op het eiland Patmos omdat ik over God had gesproken en van Jezus had getuigd".

Voor je geloof uitkomen is heel vaak gevaarlijk.

Gebod om recht

De bidder heeft het waar genomen: kinderen van God, belijders van Jezus zijn hun leven niet zeker. Dan roept hij tot de Heer: hoe lang duurt het voor u eindelijk die daders van zinloos geweld, van het doden van uw kinderen aanpakt? Dit is maar niet een persoonlijk verlangen naar wraak, de bidder sluit aan bij Psalmen uit het Oude Verbond. Het gaat om Gods recht.

Hebben wij met ons bidden ook Gods Rijk voortdurend voor ogen. Niet het onrecht van mensen, maar de rechtvaardigheid van de Heilige moet toch zegevieren.

Bloed roept

De schrijver van de Hebreeënbrief neemt het eerste slachtoffer als voorbeeld voor het slachtoffer aller eeuwen: Jezus Christus. Het bloed van Abel roept vanaf de aardbodem: er is onrecht geschied, daar moet reactie op komen. Des te krachtiger is het bloed van Jezus Christus. Het stijgt veruit boven dat van Abel.

De tekeningen die we in Openbaring lezen, laten Gods energie zien waarmee Hij zijn Koninkrijk tevoorschijn doet komen. Op de nieuwe aarde zal alleen nog recht worden gevonden. Eer het zover is, gebeuren er nog de vreselijkste dingen: onrecht van mensen, afbrekende energie van satan en huiveringwekkende straffen van de Almachtige.

Feest en...

Het antwoord dat op het gebed ontvangen wordt, is bemoedigend: de slachtoffers krijgen witte kleding. Ieder weet wat dat betekent, namelijk reinheid en overwinning. Het bloed van Jezus maakt schoon wie in Hem gelooft. Dat houdt ook in de overwinning op zonden en de duivel. Wat een troost is dat. Maar, wat we dan verder lezen kan ons in verwarring brengen: er moeten nog meer slachtoffers vallen. Dat staat in de boekrol van God geschreven. Het aantal martelaren is nog niet vol.

Het is dan ook niet vreemd dat we ons als christenen wel eens verward voelen. De overwinning wordt ons beloofd. De weg naar die glorie is bepaald geen gemakkelijke.

Leven we mee met onze broeders en zusters in zware omstandigheden?

Blijf bidden om de doorwerking van Gods Rijk, zeker ook in je eigen leven.

Ds. Arie Mol is predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede-Noord.

Wie zijn gek?

Van kerstman tot sinaasappel

Daar zit hij. In vol ornaat. Een oude man. In een rode broek met een rode jas over een wit front. Hoge kaplaarzen aan de voeten. En een rode muts met een bal aan de punt, die wat dwaas in zijn nek slingert. Grote opgeplakte sneeuw-witte wenkbrauwen en een dito snor. Een onnozel tafelbelletje in de hand. Dat schudt hij zo nu en dan heen en weer. Het geeft een zot geluid.

J.T. Oldenhuis ■

Rondom hem zijn groene takken gedrapeerd en witte versieringen. De grote dotten watten moeten sneeuw verbeelden. En daarom heeft de man ook zoveel kleren aan natuurlijk: het lijkt er op dat hij in de kou zit. Ook al is het 35 graden Celsius. Arme man eigenlijk. Wat zal hij daar zitten te zweten. Soms is er een heel huis om hem heen gebouwd. Dan zit hij in een kamer vol met allerlei wonderlijke ornamenten. Met altijd een kerstboom in de buurt, overdadig opgetuigd met bellen en ballen en ballen. En dan zit er vaak ook een vrouwtje naast hem, even potsierlijk uitgedost. Nou ja vrouwtje? Als het poppen zijn, hebben ze altijd een enorme omvang, waarmee dan wel ouderdom zal moeten worden gesuggereerd. En anders worden er een paar mensen op leeftijd voor geselecteerd. Ze zullen er wel voor worden betaald, anders doe je zoiets niet in 35 graden Celsius. En altijd vriendelijk natuurlijk, altijd vriendelijk. De glimlach en het handgebaar horen er bij. Baas Piggelmee en zijn vrouwtje lijkt het wel. Soms duikt er zelfs een arreslee bij op met een rendier er voor. En dan hangen er nog veel meer attributen om heen die de voorbijgangers de indruk moeten geven dat ze meegenomen worden naar vreemde besneeuwde berghellingen. Dan is het pas echt mooi. Maar dat kunnen uiteraard alleen de grotere winkelketens zich veroorloven. De kleinere moeten het bescheidener doen, maar overall duiken ze op: deze aangeklede piassen die voor of in de winkels met hun domme belletjes zitten te klingelen om de mensen de winkels in te lokken. Want daar gaat het uiteraard om. Zo nu en dan komt er ook een kind naar hem toe. Dat mag dan even op zijn knie zitten en dan krijgt het wat: oooohhh! Moeders staan er voor te fotograferen: mooi voor het album, ook al is het kind gewoon benauwd voor al die toeters en bellen. Rondom staan de ingepakte dozen: de kerstcadeaus van Papai Noel. Ja, want dat is hij: de kerstman in de straten en de winkels van Curitiba, waar het volop zomer is en de temperatuur gestegen is tot over de 35 graden Celsius. En op de achtergrond klinkt het 'Jingle bells' en dan gaat het over 'snow' en 'a one horse open sleigh' en 'laughing all the way' met een 'sleighting song tonight'. Ach, ze zijn gek.

Midden in de winternacht

Daar liep ik een paar weken geleden. En ik dacht: wat een dwaasheid, wat een groteske ridicule dwaasheid. Midden in de zomer net doen alsof het winter is. De Kerstman met zijn puntmuts en zijn rode jas tegen de kou, de kaplaarzen tegen de sneeuw, de arreslee met een rendier er voor. Met 35 graden Celsius. Het kan niet zotter. De grote dotten witte watten, de imitatie sneeuw, de kunstkerstbomen in zilverwit, heel die sfeer van iets dat helemaal niet past in een land waar de zon in december recht boven je hoofd staat. Maar kerst moet kennelijk te maken hebben met sneeuw, met winter, met een witte wereld. Voor de zoveelste keer liep ik me weer te verbazen om deze gekkernij. En als het nu nog alleen de commercie was die dit heeft uitgevonden. Maar nee, in de kathedraal midden in de stad staat de grootse kerststal, waar honderden mensen op af komen, beroemd als die is. Daar zie je de engeltjes door het luchtruim komen aanzweven boven grote witte velden waarin een paar schapen met hun herdertjes staan te kleumen in dat wat één grote sneeuwvlakte moet voorstellen. Wie bedenkt het?! Wie heeft het bedacht? En ineens speelden er een paar zinnen door m'n hoofd: 'midden in de winternacht' en: 'hoe leit dit kindeke in de kou' en 'het liep tegen het nieuwe jaar' en dat betekent voor ons immers altijd in ieder geval winter. Ja, wie heeft het bedacht? Waar komt het vandaan? Van ons, van ons, westerse christenen, die dit hele pakket van de 'winternacht' hebben overgepoot naar landen waar het niet past, met héél de romantiek daaromheen. Ja, je kunt je in de straten van Curitiba bij meer dan 35 graden Celsius verbazen over de onzin die rondom het kerstfeest wordt opgetuigd, maar we zullen dan toch ook altijd moeten bedenken, dat wij het zijn, wij in het westen die er mee begonnen zijn de geboorte van Jezus Christus te vieren in de winter, om daarmee de zuigkracht te neutraliseren van het feest dat de Germanen vierden vanwege de terugkeer van het licht. Ja, wij, wij met onze lange historie, en met onze tradities, wij hebben daar in die landen aan de andere kant van de evenaar het evangelie gebracht, met alles wat wij er in ons westen zelf bij bedacht hebben. Ja, dat kwam daar allemaal via Amerika, maar het was westers! Die kerstman, dat is tenslotte ons product, hoe wonderlijk Zuid-

Amerikaans de man in de loop der jaren ook mag zijn opgetuigd. En wat doen we zelf?

Komen we wel verder?

Bijna elk jaar verschijnt er wel weer een artikel in het één of andere kerkelijke blad dat terecht de vinger legt bij de 'heidenen' smetten van het westerse kerstfeest. Maar elk jaar verzandt de discussie ook weer in het niets. We gaan gewoon door, ook al is het al honderd keer gezegd, dat het kerstfeest vanouds in de oud christelijke kerk niet het belangrijkste was; dat was Pasen; en dat het kerstfeest pas veel later naar voren geschoven is en dat het vanaf dat begin met allerlei oude niet schriftuurlijk onderlegde elementen is verbonden; en dat Calvijn met scherpe woorden hekelde, dat de mensen gingen hechten aan die ene dag in het jaar waarop de geboorte van Jezus zou moeten worden herdacht. Het was volgens hem goed, dat we een dag in het jaar hebben waarop men kan laten zien welk nut wij hebben dat Jezus Christus in deze wereld geboren is en dat het verhaal van zijn geboorte verteld wordt, maar hij deed dat op een zondag. En toen hij merkte dat er juist op die 25^e december meer mensen in de kerk zaten dan anders, zei hij: als jullie denken dat Jezus Christus vandaag geboren is, dan zijn jullie beesten, ja zelfs dolle beesten. En hij voegde er aan toe: als je denkt, dat je God kunt dienen door een paar feestdagen te organiseren, vereer je in feite afgoden. En hij noemde het godslastering als de aandacht verlegd werd van de eis om alle dagen voor God te leven naar een bijzondere verering op een door mensen gekozen feestdag. Dan werd er volgens hem een beeld gevormd van God en werd Hij net gediend zoals Hij wil maar zoals wij willen. De citaten zijn te vinden in het onlangs verschenen schitterende boek van Herman Selderhuis onder de titel *Calvijn, een mens* (blz. 297). Het helpt allemaal niks. Zoals zoveel dat gezegd en geschreven wordt niks helpt. We schrijven maar door en we preken maar door en we discussiëren maar verder. Maar het blijft toch allemaal bij het oude: we zijn gehecht aan de kribbe, de herberg, de stal, aan de herdertjes die de schaapjes hadden geteld en de engeltjes die door het luchtruim zweven. Over elk van deze woorden is wel iets anders te vertellen dan wat wij er doorgaans aan ophangen. We zingen het 'Ere zij God', vooral staande, en dat op een tekst waarvan ook al duizend keer is gezegd, dat ze niet klopt. En nu we allemaal over een *Liedboek* beschikken, zouden we ons ook eens moeten afvragen, waarom dat lied nimmer de toets van de kritiek voor die bundel heeft doorstaan. Zou het misschien ook zijn vanwege die wonderlijke operetteachtige melodie? Of is het een te heilig huisje dat nu omver gehaald wordt? Waar blijft onze zelfkritiek? Waarom gaan al die dingen altijd gewoon maar door? Waarom zijn wij gereformeerden zo gehecht aan de folklore van Kerst? En waarom lopen we tegelijk zo achter de mode aan? Hoeveel van de echt goede kerstliederen hebben we gezongen de afgelopen dagen? Hadden de psalmen ook nog de eerste plaats, zoals de besluiten van de synodes het steeds maar weer zo mooi eisen? Of was het allemaal opwekking en aardigheid, Engelstalig liefst ook nog, omdat de beamer dat allemaal toestaat? Helpt het wel iets als er tegen dat modieuze gedoe geschreven wordt? Dat is een vraag die zich steeds meer aan me opdringt. Wat helpt het allemaal, al die artikelen, studies, rapporten, boeken en boekjes? Voorbeeld? Ik hoorde tot mijn verbazing toch ook nog weer iemand vertellen, dat Jozef toch wel zijn wonderlijke gedachten zal hebben gehad over de zuiverheid van Maria, toen hij merkte dat ze zwanger was. Het helpt allemaal dus niets, dat het al zo vaak gezegd is, dat je daarmee Jozef beledigt en Maria bezoedelt en hun beider

respect voor het heilige Kind dat geboren zou worden mis kent. De *Bibel* vertaalt het zo mooi, mag ik die hier eens citeren? Jozef wordt daar 'een fersounleke kerel' genoemd die zijn geliefde Maria 'nait op de kladder wol brengen'. En dat is het nu precies, al is dat 'fersounlek' geen letterlijke vertaling van het 'rechtvaardig' waarmee Jozef wordt getypeerd als een man van de wet, die ook naar de wet wenste te leven. Maar het is wel in de roos: fersounlek was hij. En daarom was het hem onmogelijk om zijn Maria aan te brengen bij de autoriteiten als iemand die verdacht zwanger was geraakt en dus door hem als rechtvaardige aan de kant gezet moest worden. Want hij wist dat haar die blaam niet trof. Anders had hij haar, juist als rechtvaardige, wel bij de autoriteiten aangebracht. En als dat dan nog altijd toch nog weer anders verteld en geprekeerd wordt, lijkt me dat een symptoom van de hardnekkigheid waarmee wij al die vele wonderlijke tradities maar vasthouden, wat er ook geschreven wordt.

De sinaasappel

Hoeveel 'kinderkerstfeesten' zullen er geweest zijn? En welke liederen zijn daar gezongen? De eerste 'kerstliederen' hadden een niveau waar de meeste van onze traditionele liederen en liedjes ver bij achterblijven. Zacharias en Maria gebruikten elk op hun beurt termen en bewoordingen waaruit diepe bewondering en verwondering spreekt over wat er stond te gebeuren. En de kerk heeft in de loop der eeuwen een schat aan liederen geproduceerd, die we in de cultuur van mooi-is-wat-lekker voelt bezig zijn in korte tijd te verliezen. Doen we er wat aan? Hoeveel kerstverhalen zullen er verteld zijn? En wat waren dat voor verhalen? Was het nog altijd het ouderwetse patroon, waarin op de een of andere wonderlijke manier de geboorte van Jezus of de viering van een kerstfeest het onverwachte sluitstuk vormde? Is daar ook een evaluatie van geweest? We hebben bijna allemaal ineens het ritueel van de adventskaarsen overgenomen. Het is ook sterk gepropageerd door het liturgisch steunpunt. En hoe gaat dat dan? Wordt het als zinvol ervaren? Of is het al goed als die kaarsen met enige moeite en soms met enige hilariteit door een kind worden aangestoken, omdat het zo leuk is, dat je kinderen iets laat doen in de kerk? Is het daarvoor eigenlijk wel bedoeld? En hoe ging het op de kinderkerstfeesten? Waren er nog weer boekjes? De beroemde boekjes? Wordt de vraag wel gesteld of dat misschien toch wel uit de tijd is? En wat was het slot? Mag ik eens vragen, of dat toch nog weer die aloude oranje sinaasappel was? Ja, waar komt die sinaasappel toch vandaan op kerstfeest? En waarom blijft die daar?

Een vraag

Er dringt zich een vraag aan me op, die ik haast niet helemaal hardop durf te stellen, maar ik schrijf haar toch neer aan het eind van deze overwegingen. Is die sinaasappel, die aloude traditionele sinaasappel aan het eind van onze kerstfeesten misschien net zo gek als de opgetuigde kerstman in de straten van Curitiba? Is het gewoon een verstarde traditie? En wat zit er dan nog allemaal meer voor verstarde in onze tradities? Moet die kerstman daar ver weg ons hier misschien aan het denken zetten? Aan het denken over bijvoorbeeld de sinaasappel op onze kerstfeestvieringen? En over nog veel meer?

Zijn wij ook (een beetje) gek?

Ds. Jan Oldenhuis is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Groningen-Helpman.

Dieren kijken ons aan⁸

Volgens K.J. Popma, een origineel en eigenzinnig denker uit de beginjaren van de vrijmaking, is het onderwijs over de dieren 'het allerge wichtigste element uit het boek Job' en ligt 'de sleutel tot het verstaan van het boek Job in de hoofdstukken over de dieren.'⁹ Dit terwijl Job 38:39-Job 41 volgens mij niet tot de meest populaire bijbelgedeelten behoren, zowel op zondag in de kerk als thuis 'aan tafel'.

J. Roosenbrand ■

Wilde dieren

In Job 38:39 tot 39:30 en 40 en 41 komen verschillende dieren voor. Het betreft bijna uitsluitend wilde dieren. Dieren dus, die wonen op voor mensen onbereikbare plaatsen. Voor de meeste dieren is typerend dat zij zich door mensen niet laten gezeggen (bijvoorbeeld de wilde stier in 39:9-12). Sommige dieren zijn voor Israëlieten onrein (raaf, struisvogel, valk). Leeuw, paard, struisvogel en wilde stier zijn bovendien uitgesproken sterk en onstuimig. Opvallend is dat de opsomming begint en wordt afgesloten met een roofdier (leeuw, gier). In de bijbelboeken Ezechiël en Daniël komen indrukwekkende wezens voor die kenmerken van zowel leeuw als gier vertonen (Ez. 1:10; 10:14; Dan. 7:4). Van roofdieren gaat dreiging uit en zij wonen op plaatsen die voor mensen onbereikbaar zijn. Ze zijn uitgesproken bloed- dorstig, een eigenschap die volgens Job 39 vooral typerend is voor het (oorlogs)paard en voor de gier.

Contrastbeeld

Deze, deels onreine, dieren staan symbool voor de woestenij waarin het land verandert wanneer mensen het niet langer bevolken.¹⁰ Zowel elders in het Oude Testament als in andere literatuur uit het oude Nabije Oosten komen deze dieren voor als contrastbeeld van een door mensen gedomineerde samenleving. Voor het paard geldt bovendien, dat het verbonden is met voor Israël negatieve ervaringen met de Farao (Exodus 14-15), Kanaänitische bevolkingsgroepen (Joz. 11:6.9; Rechters 1:19; 5:22), Assyriërs en Babyloniërs. Een eventuele koning van Israël mocht niet te veel paarden houden. Deuteronomium 17:16: 'Hij mag geen paarden gaan houden, want hij zou zijn volksgenoten naar Egypte kunnen terugsturen om voor uitbreiding van zijn stallen te zorgen, in strijd met de waarschuwing van de HEER dat we nooit meer die weg terug mogen gaan.' Dat dit toch

wel gebeurde onder Salomo, blijkt uit 1 Koningen 10.

Dierenlijsten

Sommige, vooral oudere exegeten, benadrukken het natuurlijke, zoölogische aspect in de dierbeschrijvingen. Fohrer bijvoorbeeld, claimt dat de Jobdichter gebruik gemaakt heeft van lijsten met (o.a.) diernamen die circuleerden in de wijsheidskringen van Israël en daarbuiten.¹¹ Volgens hem begon hiermee het wetenschappelijke onderzoek naar de natuur, in het bijzonder naar de systematische ordening van haar verschijningen (Fohrer, 128). Maar deze verklaring is problematisch. Er is onduidelijkheid rond de context waarin dergelijke lijsten hebben gefunctioneerd. Volgens sommigen werden deze lijsten opgesteld in een poging om orde te beschrijven, weer anderen menen dat de lijsten in gebruik waren als tekstboek om mensen te leren schrijven. Ook is - gesteld dat de schrijver van het bijbelboek Job gebruik heeft gemaakt van dergelijke lijsten - daarmee nog geen verklaring gegeven van de betekenis van Job 38:39 tot 39:30. God brengt Job onder de indruk van zijn scheppingswerk. Maar de beschrijving van de dieren heeft ook een verwijzende betekenis. Het betreft namelijk een beschrijving van *wilde* dieren. Deze dieren vormen een contrastbeeld van de wereld waarin mensen wonen.

Controle

God maakt Job duidelijk dat ook deze (wilde) dieren onder zijn controle vallen. Zijn macht strekt zich uit tot in de grensgebieden van zijn schepping, waar wilde dieren leven onder mensonvriendelijke omstandigheden. Ook wilde dieren zijn van God afhankelijk. De dierenlijsten functioneren dus als een verdere uitwerking van Gods scheppende optreden. Enerzijds benadrukt de beschrijving van Job 38-39 de wildheid en vreemdheid van de schepping.

Overzicht van dieren in Job 38:39 tot 39:30

Dier	Gods activiteit	opmerkingen
leeuwin	jagen op prooi	roofdier
welpen	voeden	
raaf	van buit voorzien	onrein
berggeit en hert	weten / zien wanneer en hoe ze werpen	haar jongen zijn wild en sterk
wilde ezel	vrijheid geven	bewoner van steppe en zoutvlakte. Tegenbeeld van menselijke samenleving. Vgl. ook 6:5; 11:12; 24:5
wilde os		dient de mens niet, kan niet worden ingespannen, niet te temmen, niet te vertrouwen, (te) sterk
struisvogel	‘God heeft haar de wijsheid doen vergeten en heeft haar niet bedeed met verstand’	ze is hard voor haar jongen, onverschillig onrein
paard	kracht geven	wild en onstuimig
valk	vliegt door Gods inzicht	onrein
Gier ¹²	maakt op Gods bevel hoogte onrein roofdier	woont op onbereikbare plaatsen,

Anderzijds wordt duidelijk dat niets zich afspeelt buiten de controle van Jahwe.

Behemoth en Leviathan

In Job 40-41 voert God twee machtige schepsels ten tonele. Over de interpretatie van Behemoth en Leviathan bestaat veel discussie. Sommige auteurs zijn van mening dat deze machtige wezens, die alleen God onder controle kan houden, zinspelingen zijn op mythologische wezens uit de Israël omringende culturen, waar zij zogenaamde chaosmachten representeren. Volgens Keel staat de strijd van de Egyptische God Horus tegen nijlpaard en krokodil model voor Jahwe als strijder tegen het kwaad. Het behoorde volgens Keel tot de taak van Horus om zowel Nijlpaard als krokodil - symbolen van het kwaad - te bestrijden.¹³ Anderen zijn van mening dat het gaat om één wezen, waarvan Leviathan eigenaam en Behemoth soortnaam is.¹⁴

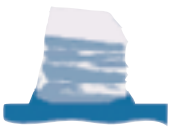
Behemoth

Zowel Behemoth als Leviathan wordt getypeerd als schepsel, net als Job. Behemoth is vol van kracht en macht, zoals blijkt uit 40:16. Vers 19 is een lastig te vertalen tekst. De NBV vertaalt: ‘Hij is een van Gods eerste meesterwerken, tegen hem trekt alleen zijn maker het zwaard.’ Het kan ook betekenen: ‘[...], hij is gemaakt om zijn zwaard te brengen. In beide gevallen bevestigt God dat Hij Behemoth - zijn schepsel - controleert. Hiertoe is niet Job, maar Jahwe alleen in staat. Zowel de beschrijving van de natuurlijke leefomgeving van Behemoth als de vermelding van de ‘wilde beesten’ (40:20) vormt een link naar de dieren uit Job 38-39. Behemoths ‘verscholen zijn’ en het gebruik van het woord ‘schaduw’ vormt een hint die doet denken aan de grensgebieden van de

schepping: ‘het verborgene’ of ‘de dood’ (een motief dat op verschillende plaatsen voorkomt in het boek Job, 7:2; 8:9; 14:2; 14:13; 17:16; 28:21; 34:22; 38:17). Het woord Behemoth komt, net als in Job 12:7, in andere teksten in het Oude Testament voor in de betekenis van ‘wilde dieren’. Zijn leefomgeving in zowel bergen (40:20) als in het water (vs. 21-23) geeft te denken. Het is daarom ook goed mogelijk dat Behemoth in Job 40 moet worden gezien als de belichaming van ‘wilde dieren’ in het algemeen. Een alternatieve vertaling zou dan ook ‘monster’ kunnen zijn. Behemoth - het wilde dier - figureert dan als personificatie van wat leeft in het grensgebied van Gods schepping.

Leviathan

Er bestaat discussie over de vraag of Behemoth en Leviathan moeten worden geïnterpreteerd als verwijzing naar mythische machten, ook bekend van verhalen uit de Israël omringende culturen. Toch hoeven we m.i. niet te kiezen tussen een mythologische of een zoologische interpretatie. Deze tegenstelling gaat grotendeels terug op een moderne voorstelling, dat de werkelijkheid bestaat uit twee, relatief los van elkaar functionerende dimensies: natuur en bovennatuur. Verschijningen in het domein van de natuur staan dan niet in verbinding met de ‘bovennatuur’. Van een verwijzende betekenis kan dan in principe geen sprake zijn. Maar in de Bijbel wordt een dergelijk onderscheid niet gemaakt. God beschrijft dieren van vlees en bloed. Toch heeft deze dierbeschrijving soms bijna ‘bovennatuurlijke trekken’ (bijv. Job 41:10-13). Leviathan is een indrukwekkend beest. Net als Behemoth is ook Leviathan een schepsel, hoewel zonder vrees (41:25; vgl. ook Ps. 104:26). God maakt Job duidelijk dat Hij alleen Leviathan bestrijdt. Ook in Psalm 74:14 en in Jesaja 27:1 wordt Leviathan vernietigd,

zowel in het verleden (Ps. 74) als op de dag van het oordeel (Jesaja 27). De strijd van Jahwe tegen zijn vijand(en) speelde zich volgens de Bijbel dus niet alleen af aan het begin van de geschiedenis. Steeds weer bewijst God, door de overwinning op vijandige machten, dat Hij God is.

Misschien kunnen we in Leviathan een verwijzing zien naar satan uit hoofdstuk 1-2. De vermelding van Leviathan in zowel Job 3 als in Job 42 vormt dan de omraming van de dialogen in het boek *Job* en is mogelijk een aanwijzing die doet denken aan satan uit Job 1 en 2. Op een verbinding tussen satan en Leviathan wijst mogelijk ook 41:2, een verwijzing naar satan die zich in de proloog opstelt tegenover God. De figuur van Leviathan vormt - voorafgegaan door andere invloeden uit Job 38:4 - 39:30 en in het verlengde daarvan Behemoth - het hoogtepunt van de verwijzing naar invloeden die Gods scheppingsorde bedreigen. De beschrijving in Job 41:11-13 en 17 wijst op een dimensie die niet beperkt is tot het domein van de natuurlijke verschijningen. Hierop wijzen, ten slotte, ook de verzen 16-23. Tot Leviathans domein behoren de diepte en de zee. In mijn vorige artikel heb ik de zee in verband gebracht met machten die Gods scheppingsorde bedreigen.

Ontwikkeling

In de hoofdstukken 38-41 zit zowel continuïteit als ontwikkeling. Continuïteit zit onder andere in het gegeven dat beide antwoorden uitlopen in de beschrijving van dieren. Maar er is ook ontwikkeling. Gods antwoord aan Job begint met een beschrijving van zijn scheppende en, daarmee verbonden, zijn begrenzende werk. Dan volgt een beschrijving van dieren. De dieren in Job 40-41 zijn groter, indrukwekkender, sterker. De Nieuwe Bijbelvertaling vertaalt Behemoth en Leviathan resp. met 'nijlpaard' en 'krokodil'. Deze vertaling is volgens mij, op grond van bovenstaande gegevens niet gelukkig.¹⁵ Op de ongetemdheid van Behemoth en Leviathan anticipeert de beschrijving van de dieren in Job 38-39. Het zijn manifestaties van wilde, onstuimige en bloeddorstige invloeden in Gods schepping, die God niettemin controleert.

Conclusie

Ik opende dit artikel met de opmerking van Popma dat volgens hem de sleutel tot het verstaan van het boek *Job* ligt in de hoofdstukken over de dieren. Uiteraard zijn ook andere delen uit het bijbelboek *Job* van belang voor de uitleg van het bijbelboek als geheel. Te denken is bijvoorbeeld aan Job 1,2 en 42 (proloog en epiloog), Job 9, Job 28 (over de wijsheid) en Job 32-37 (de toespraken van Elihu). In mijn vorige artikel heb ik betoogd dat Gods antwoorden aan Job (38-41) het hoogtepunt vormen van het bijbelboek *Job*. En dan is het inderdaad opval-

lend dat daarin dieren zo'n prominente plaats innemen. De dierenlijst van Job 38:39 tot 39:30 functioneert als een verdere uitwerking van Gods scheppende optreden (Job 38). Voor deze dierbeschrijvingen geldt dat deze functioneren als contrastbeeld van een door mensen gedomineerde samenleving.

Behemoth en Leviathan voeren deze verwijzing naar een hoger plan. Behemoth vertegenwoordigt 'het wilde dier', dat mensen bedreigt en leeft op voor mensen onbereikbare plaatsen. Leviathan verwijst bovendien mogelijk naar de invloed van satan in Job 1 en 2. De dieren zijn, net als Job, schepsels van vlees en bloed. Dat blijkt wel uit de beschrijving in Job 40 en 41. Toch bezitten laatstgenoemde dieren (vooral Leviathan) ook haast 'bovennatuurlijke trekken'. Tegenover Jobs indruk dat God willekeurig handelt en het recht buigt, schetst God hoe hij almachtig is en - steeds weer - scheppend en begrenzend optreedt. De dierbeschrijvingen in Job 38-41 zijn hiervan een verdere uitwerking.

Hans Jan Roosenbrand is afgestudeerd aan de Theologische Universiteit te Kampen. Hij woont te Zwolle.

Noten:

8. Prof. H.M. Ohmann schreef ook eens over dieren in het Oude Testament onder de titel 'Dieren kijken ons aan'. In eerste instantie was dit de titel van de toespraak gehouden bij de afsluiting van het cursusjaar 1983/84 van de Theologische Universiteit (Broederweg). Later gepubliceerd in *De Reformatie*, 59 (1983-1984), 681-685; 697-701. Ook gepubliceerd in H.M. Ohmann, *Een levendige voorstelling. Verzamelde opstellen*, Kampen: Van den Berg, 1993, 74-85.
9. K.J. Popma, *De boodschap van het boek Job*, Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1957, 227 en 228.
10. O.a. volgens Othmar Keel, *Jahwes Entgegnung an Ijob. Eine Deutung von Ijob 38-41 vor dem Hintergrund der Zeitgenössischen Bildkunst*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978, pag. 70.
11. G. Fohrer, *Studien zum Buche Hiob* (1956-1979), Berlin: Walter de Gruyter, 1983, 127.
12. (nesjer) *eagle and vulture*, HALOT, 731. Tegenwoordig wordt meer algemeen aangenomen dat *nesjer 'gier'* (meer specifiek: *Gyps fulvus*) betekent. Zie A. Shulow, *Names of Birds in the Bible*, in: P. Arnold, *Birds of Israël*, Haifa: Shalit, 1962, 105-108, 106-7; J. Feliks, *Eagle*, in: *Encyclopaedia Judaica*, Volume 6, Dr-Feu, Jeruzalem: Keter, 2007, 81; J. Feliks, *Vultures*, in: *Encyclopaedia Judaica*, Volume 20, To-Wei, Jeruzalem: Keter, 2007, 588-589.
13. Keel, 151.
14. Bijvoorbeeld Gisela Fuchs, *Mythos und Hiobdichtung. Aufnahme und Umdeutung altorientalischer Vorstellungen*, Stuttgart; Berlin, Keulen: Verlag W. Kohlhammer, pag. 247-248.
15. Popma spreekt van inmiddels uitgestorven of 'voorwereldlijke' dieren, waarvan de herinnering nog voortleeft, en noemt het 'een beetje dwaas' daarvan 'het nijlpaard en de krokodil' te maken. Volgens hem verdwijnt dan juist het mythische accent dat deze dieren zo fantastisch en wonderlijk maakt (Popma, 234).

Jeugdzorg in beeld

Beeldvorming over de jeugdzorg is er genoeg. Een kamerlid zal het al snel hebben over wachtlijsten en langs elkaar heen werkende instanties. En omdat parlementariërs hun werk voor de 'bühne' doen, krijgt het grote publiek dit beeld in de huiskamer gepresenteerd. Ouders en kinderen, die op eigen initiatief van de jeugdzorg gebruik maken, noemen ook de wachttijd in negatieve zin. Over de hulp zijn ze meestal tevreden. Weer anders ligt het bij ouders, die door de kinderrechter gedwongen worden hulp en toezicht te aanvaarden.

B. Nitrau ■

In dit artikel wil ik vanuit het professionele perspectief een aantal dilemma's beschrijven waarmee de jeugdzorg geconfronteerd wordt.

Zorg?

Sinds 2005 is de term jeugdzorg in zwang. Tot die tijd spraken we over jeugdhulpverlening en daarvoor over jeugdwelzijn of hulp aan jeugd en gezin. 'Zorg' wijst op ziekte of handicap. In ons land wordt die zorg bekostigd via de WMO, de zorgverzekering of de AWBZ. Dat geldt niet voor de jeugdzorg. Doorgaans zijn kinderen en ouders die een beroep op jeugdzorg doen niet ziek of gehandicapt. Ze hebben (ernstige) problemen bij opgroeien en opvoeden. Therapie is dan ook niet de juiste aanduiding voor de hulp. Jeugdzorg helpt met gesprekken en aanwijzingen de verstoorde relatie weer op gang of neemt tijdelijk de opvoeding van kinderen over. Provincies financieren dit alles.

dat maakt jeugdzorg boeiend maar ook complex

Anders dan bij ziekte of handicap gaat het in de jeugdzorg meestal over onmacht, over gebrek aan pedagogische draagkracht. Ziekte en handicap komen min of meer van buiten, problemen bij opgroeien en opvoeden niet. Daar is de eigen verantwoordelijkheid sterker in het geding. Jeugdzorg zet zich in voor het herstel van het gewone leven tussen ouders en kinderen. De interventies richten zich op ouders en kinderen in een fase, waarin de harmonie tus-

sen beide vaak ver te zoeken is. Dat maakt jeugdzorg boeiend maar ook complex.

Vrijwillig of gedwongen

Clënten voor jeugdzorg melden zich meestal (in 75% van de gevallen) zelf aan. De opvoedingssituatie geeft daartoe aanleiding. Soms blijkt een stoornis of (lichte verstandelijke) handicap de veroorzaker van de problematische opvoedingssituatie te zijn. Kinderen worden dan doorverwezen naar de jeugd-GGZ of de jeugd-gehandicaptenzorg. In al deze gevallen vindt de hulpverlening plaats in vrijwillig kader: ouders en kinderen zijn gemotiveerd hun problemen op te lossen. Meestal volstaat ambulante hulp of gezinsondersteuning. Soms is het beter een kind (tijdelijk) op te nemen in een pleeggezin of een jeugdhuis.

Ingewikkelder wordt het wanneer niet de jeugdige en/of diens ouders maar de kinderrechter om jeugdzorg vraagt. Dat gebeurt wanneer de rechter, daartoe geadviseerd door de Raad voor de Kinderbescherming, oordeelt dat de veiligheid van de jeugdige in het gezin bedreigd wordt. Ook moet duidelijk zijn dat hulp in vrijwillig kader niet meer werkt. Er wordt in zo'n situatie een beschermingsmaatregel (OTS, ondertoezichtstelling) uitgesproken. Jeugdzorg voert de maatregel uit en wijst daartoe een gezinsvoogd aan. Die krijgt de lastige opgave krijgt toezicht te houden en hulp te bieden. Er is niet veel fantasie voor nodig te bedenken dat de gezinsvoogd z'n handen vol heeft aan het wegwerken van allerlei weerstand. Hier hebben we de tweede complicerende factor voor de jeugdzorg te pakken.

Uit huis

Soms is de opvoeding thuis tijdelijk of definitief geen reële optie meer. Jeugdzorg plaatst dan kinderen uit huis. Liefst met goedvinden van ouders en kind(eren). Dat kan als alle partijen beseffen dat de situatie onhoudbaar is. De uithuisplaatsing is pijnlijk, maar geeft snel daarna ook gevoelens van opluchting en kansen op verbetering. Moeilijker wordt het wanneer ouders en kinderen de noodzaak van plaatsing in een pleeggezin of jeugdinrichting niet inzien terwijl de gezinsvoogd de situatie niet langer verantwoord vindt. Tussen dat moment en de werkelijke uithuisplaatsing ligt een traject van afwegingen in het multidisciplinaire team van jeugdzorg. Uiteindelijk volgt een verzoek tot 'machtiging uithuisplaatsing' aan de kinderrechter. De laatste neemt de beslissing.

Geprikkeld door verschrikkelijke incidenten met dodelijke afloop (o.a. Savannah, Maas-meisje) is de kwaliteit van dit cruciale traject in de laatste jaren sterk verbeterd. Meerdere disciplines zijn bij de afweging betrokken en het gebruik van instrumenten (gevalideerde vragenlijsten) is sterk toegenomen. Hoezeer met waarborgen omringd: toch blijven dit de moeilijkste afwegingen. Te vroeg of op verkeerde gronden ingrijpen is soms dodelijk.

toch blijven dit de moeilijkste afwegingen

In zekere zin is het nemen van de beslissing tot uithuisplaatsing weer gemakkelijker in situaties waarin sprake is van kindermishandeling. Zoals uit recent onderzoek is gebleken komt kindermishandeling veel vaker voor dan gedacht werd: geen 70.000 maar 110.000-160.000 nieuwe gevallen per jaar. Het is dan duidelijk: de mishandeling moet ogenblikkelijk stoppen. Helaas is het nog steeds regel dat de slachtoffers en niet de daders uit huis geplaatst worden. Binnenkort wordt een wet van kracht die het mogelijk maakt dat de dader zijn biezen moet pakken.

Een acute uithuisplaatsing is voor de betrokkenen een heftige ervaring: kinderen worden uit de klas gehaald of als het niet anders kan van bed gelicht. De dader wordt gearresteerd. Hiermee is een derde complicatie geschetst: de zware afweging uithuisplaatsing of niet en de uitvoering daarvan.

Lage drempel nodig

Jeugdzorg richt zich op het herstel van het gewone (gezins)leven. Kinderen zijn het best af in het gezin van hun ouders. Dat hoeft beslist geen ideaal gezin te zijn. Werkers in de jeugd-

zorg lopen het risico de lat op de hoogte van hun eigen gezin(sideaal) te leggen en daarmee gezinnen en kinderen te overvragen. Wel moet de ondergrens steeds in beeld zijn. Jeugdzorg kiest met overtuiging voor de veiligheid van de kinderen. Als het kan in hun eigen gezin, als het moet daarbuiten. De cijfers over kindermishandeling en de al genoemde tragische incidenten zetten de toon in de jeugdzorg. De minister van Jeugd en Gezin zegt ingrijpen tot achter de voordeur niet te schuwen. Dat is moedig. Tegelijkertijd maakt het de jeugdzorg agressiever dan haar lief is en wordt de drempel voor die zorg hoger. En dat is jammer. Veel kinderleed kan worden voorkomen wanneer ouders met hun machteloosheid (dé oorzaak van mishandeling) vroegtijdig hulp inroepen. Het taboe daarop, dat vooral in de gesloten gemeenschappen taai is, moet worden doorbroken. Opvoeden in deze tijd is verre van eenvoudig. Niemand doet dat er wel even bij. Jonge ouders vatten hun opvoedingstaak hoog op en zijn daarbij behoorlijk onzeker. Hulp zoeken is dus geen teken van zwakte maar van lef. De minister voor Jeugd en Gezin zet in op laagdrempelige hulp dicht bij huis: het centrum voor jeugd en gezin. Het ministerie van onderwijs wil in 2010 zorgzame scholen (Passend Onderwijs).

Aldus is de vierde factor getekend. De twee gezichten van jeugdzorg: actief beschermend en tegelijk vriendelijk en behulpzaam in een fase, waarin hulp het best werkt.

Jeugdzorg is mensenwerk

Er is veel kritiek op jeugdzorg. Soms is dat terecht. Er worden inschattingen gemaakt die achteraf op verkeerde interpretaties bleken te berusten. Omgaan met weerstand wordt moeilijk als die weerstand van ouders maar aanhoudt tegen het klaarblijkelijk belang van het kind in. Jeugdzorg opereert in de intieme sfeer van het gezin en dat doet pijn. Wat ook opvalt, is de publieke en politieke belangstelling voor de jeugdzorg. Jaarlijks sterven meer dan 1500 mensen ten gevolge van medisch falen of medische fouten. Veel te veel. Toch is er is net als bij de aantallen verkeersslachtoffers nauwelijks commotie. Maar als één kind sterft door verwaarlozing of mishandeling staat de minister de volgende dag in de kamer en is de opschudding enorm. Kinderen zijn kwetsbaar en de samenleving verdraagt het niet wanneer ze niet veilig zijn in het eigen gezin. Zo hoort het ook al zijn ook kanttekeningen te plaatsen bij de verontwaardiging. De belangrijkste is dat jeugdzorg en in het verlengde de overheid zelf met de beste beschermingsmaatregelen niet kunnen garanderen dat ouders hun kinderen nooit iets zullen aandoen. Omzien naar elkaar gaat altijd aan bescherming van overheid en jeugdzorg vooraf. En juist met dat omzien is het in onze individualistische samenleving niet goed gesteld.

Christelijke jeugdzorg

De meeste jeugdzorginstellingen hebben christelijke wortels. De nood van (wees)kinderen heeft in de 19e en 20e eeuw geleid tot de stichting van kinderreizen. Predikanten waren vaak de initiatiefnemers.

In de tweede helft van de vorige eeuw heeft de overheid de bekostiging van jeugdzorg op zich genomen. De honderden kleine instellingen zijn onderling gefuseerd. Het landschap telt nu per provincie één Bureau Jeugdzorg en één of enkele zorgaanbieders. Het Bureau Jeugdzorg voert de jeugdbeschermingsmaatregelen (voogdij, gezinsvoogdij en jeugdreclassering) uit, fungeert als indicatieorgaan en herbergt het AMK (algemeen meldpunt kindermishandeling) en de Kindertelefoon.

De zorgaanbieders verlenen hulp op indicatie: daghulp, ambulante hulp en 24-uurszorg. Daarnaast is er een hand vol landelijk werkende instellingen met specialistische hulp of met een levensbeschouwelijke grondslag. Tot de laatste behoren het Joods Maatschappelijk Werk en Stichting Gereformeerde Jeugdzorg (SGJ). Het ministerie vindt het voortbestaan van deze instellingen belangrijk genoeg om ze een aparte positie in het jeugdzorgstelsel te geven.

Provinciale aanbieders van christelijke signatuur zijn het Leger des Heils en Timon. Anders dan SGJ en JMW richten deze organisaties zich niet op een eigen doelgroep maar op de hele samenleving.

Me beperkend tot SGJ is de toegevoegde waarde dat christelijke jeugdzorg de bron van alle zorg - de liefde van Christus - expliciteert. Keer op keer blijkt die herkenbaarheid voor onze cliënten van groot belang. En daar waar SGJ vervangende opvoeding biedt (pleegzorg en residentiële zorg) zijn de opvoeders blijvende en meelevende christenen. Zo goed en kwaad als dat gaat, blijft de jeugdige wonen in een christelijk (pleeg)gezin of in een leefgroep met christelijke groepsleiders.

Dilemma's in de christelijke jeugdzorg

Het komt van tijd tot voor dat ouders de kinderrechter vragen of ze van Bureau Jeugdzorg mogen overstappen naar SGJ. Ze verwachten dat de SGJ-gezinsvoogden niet zullen besluiten tot uithuisplaatsing van hun kinderen. Dat valt dan in de praktijk dikwijls tegen.

Het thema hierachter is het gezag van de ouders en de bevoegdheid van de overheid op dat gezag in te grijpen. Vooral ouders in de bevindelijk gereformeerde kerken hebben er principieel moeite mee dat overheid en jeugdzorg zich mengen in gezinszaken. In sommige gevallen schermen kerk en school een gezin af tegen de invloed van jeugdzorg ook waar een keus voor kinderen en tegen de ouders onontkoombaar is.

Een tweede dilemma. Van jeugdigen die in een SGJ-huis of pleeggezin wonen, wordt verwacht dat ze deelnemen aan het christelijke leven, zoals dat vorm krijgt in de dagelijkse gang van

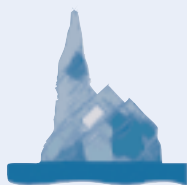
dat valt dan in de praktijk dikwijls tegen

zaken, in kerkgang, catechese, bijbelstudie. Het is niet voor elke ouder vanzelfsprekend dat je een jongere van 16 of 17 jaar wel sterk stimuleert maar niet meer met alle denkbare middelen prest naar de kerk te gaan. Christelijke Jeugdzorg kan zomaar het verwijt krijgen het niet zo nauw te nemen met de christelijke opvoeding. Dat speelt nog meer een rol wanneer een jongere de kerk (van zijn ouders) wil verlaten.

Jeugdzorg is geweldig

Jeugdzorg is niet alleen complex. Jeugdzorg is vooral geweldig. Duizenden werkers gaan tot het uiterste om kinderen weer perspectief te geven. Sinds de zondeval is het leven een voortdurend sterven, maar het maakt wel uit in welke fase je dat zegt. Kinderen vragen altijd naar morgen. Niets is erger voor een kind dan een verduisterd perspectief. Daarom is die uiterste krachtspanning van gezinsvoogden en andere ambulante werkers, van gedragsdeskundigen, van pleegouders en groepsleiders zo weldadig en motiverend.

Bart Nitrau is directeur van SGJ Christelijke Jeugdzorg, de landelijk werkende instelling die zich richt op ouders en jeugdigen in de gereformeerde gezindte. SGJ heeft 250 medewerkers en biedt zorg aan ruim 800 cliënten.

uit de kerken

Hoofddorp - beroepen:

kandidaat J. Roosenbrand te Zwolle

Schildwolde (wijk West) - beroepen:

T.K. van Eerden te Zuidhorn

Zuidhorn - nieuw adres ds. D. Noort:

Langestraat 19A, 9804 PE Noordhorn,
tel. 0594-506372 (privé) en 0594-500386 (werk)

Welkom thuis!

over moslims die christen worden

Hoeveel 'nieuwe gelovigen' zijn er in de afgelopen jaren in uw gemeente binnengekomen? Het gaat vaak druppelsgewijs, maar gelukkig werkt de Here Jezus nog steeds via het 'Petrus-model': voor ú is de belofte én voor uw kinderen én voor iedereen die de Here Jezus er van buiten bij roepen zal.'

Een belangrijke categorie 'nieuwe gelovigen' zijn de broeders en zusters die afkomstig zijn uit de wereld van de islam. Wanneer een moslim tot geloof in Jezus Christus komt, komt hij thuis. Thuis bij God, die hij nu heeft leren kennen als zijn Vader.

L.E. Leefink ■

Herman Takken, medewerker van de Stichting Evangelie & Moslims, heeft een prachtig boekje over de pastorale zorg aan christenen met een moslimachtergrond geschreven.

Hij beschrijft eerst de culturele achtergronden van deze MBB'ers (de afkorting staat voor *Muslim Background Believer* en wordt, bij gebrek aan beter, ook in Nederland gebruikt).

Hoe worden moslims christen? In het tweede hoofdstuk wordt een groot onderzoek onder 750 MBB'ers aangehaald. Daaruit blijkt, dat veel van hen éérst in contact kwamen met christenen en zich verwonderden over hun leefwijze. Daarna werden ze geraakt door de kracht van Gods Woord, zowel in de Bijbel als door middel van dromen en visioenen. Zo raakt de Heilige Geest ze aan met het Evangelie en worden ze zich steeds meer bewust van het bevrijdende karakter van de bijbelse boodschap: Gods zoekende en onvoorwaardelijke liefde en Jezus die zijn leven gaf uit liefde, zodat er zekerheid komt van vergeving en verlossing. Allemaal punten die in de islam niet te vinden zijn.

Maar als iemand zich van moslim tot christen bekeert, wordt het spannend. Wanneer kan een MBB'er gedoopt worden? "Het is belangrijk de doop niet lang uit te stellen. Het is geen examen, ter afronding van een studieproces. Bij de doop gaat het eerder om een dubbele punt dan een punt. Onderwijs en groei in geloof dienen ook na de doop voort te gaan." (blz. 22) En moet men, als men als moslim tot geloof in Jezus komt, alle banden met de islam verbreken? Dus geen Ramadan meer en geen besnijdenis van de kinderen? En moeten wij er bij hem of haar op aan dringen het aan de familie te vertellen? Over de keuzes die gemaakt kunnen worden, staat veel informatie in hoofdstuk 3.

Hoofdstuk 4 laat zien, dat het leven van een moslim die

christen wordt, door die keus diepgaand veranderd wordt. De vreugde van het kennen van Jezus is groot. Tegelijk is het leven voor een MBB'er geen pad over rozen. Familie en vrienden vinden een moslim die christen wordt een verrader van het geloof én van het eigen (Turkse, Iranese, Marokkaanse) volk, dus zullen hem of haar bedreigen en angst aanjagen. Daaruit volgt een stuk eenzaamheid. Nederlandse christenen moeten leren begrijpen dat deze negatieve houding van familie en vrienden ook voortkomt uit een andere gevoelsbeleving: eer ↔ schande en schaamte ↔ schuld.

Iemand met een moslimachtergrond die christen wordt, vindt het vaak moeilijk zijn plekje in de kerk te vinden. De kleinere, meer persoonlijke samenkomsten en het welkom zijn bij mensen van de kerk geven meer het gevoel er echt bij te horen, dan de kerkdiensten zelf. Hoe daar mee om te gaan, wordt in hoofdstuk 5 verder uitgewerkt. De hoofdstukken 6 en 7 gaan over het begeleiden van christenen met een moslimachtergrond. Als daar geen aandacht voor is, is terugval naar het geloof van de islam een reëel gevaar. Vandaar de aandacht aan geestelijke groei en samen bijbellezen. Daarom staan achterin het boek ook een drietal bijbelstudies.

Hoofdstuk 8 geeft tenslotte een aantal tips voor het omgaan met een MBB'er. Zeker gezien het cultuurverschil een heel belangrijk hoofdstuk!

N.a.v. Herman Takken, *Welkom thuis! Pastorale zorg voor christenen met een moslimachtergrond*, Uitgeverij Buijten & Schipperheijn, deel 4 in de serie 'Onderweg met moslims', 80 pagina's, ISBN 978-90-5881-378-7, € 8,50

Ds. Ernst Leefink is predikant van de Gereformeerde Kerk te Assen-Peelo. Ook is hij bestuurslid van de Stichting Evangelie en Moslims.

Liedboek 168

lied van de week

‘O Jezus Christus, licht ze bij’

Lied 168 is een gebed om kerkelijke eenheid. Die toon van het lied is bij nader inzien opmerkelijk want het ontstond in een tijd waarin rooms-katholieken en protestanten steeds verder uit elkaar dreven, en werd geschreven door een man die de gevolgen van de strijd tussen beide kerken tijdens de Dertigjarige Oorlog aan den lijve ondervond.

A. de Heer ■

De inhoud van lied 168 wordt meteen in strofe 1 duidelijk. Er wordt gebeden of Jezus Christus al degenen ‘die leven aan uw licht voorbij’ (str. 1 r. 2) wil bijlichten. Het gaat om inzicht (str. 2 en 4), om terugkeer (str. 3, str. 5), om eenwording (str. 1 r. 3, str. 5). Strofe 6 geeft de spits van het gebed aan; dit alles wordt gebeden opdat ‘allen tezamen danken U’. Klaas Hanzen Heeroma typeert het lied in het *Compendium* als ‘een bij uitstek oecumenisch lied’.

Heermann

De dichter, Johann Heermann (1585-1647) was afkomstig uit Silezië (Raudten). Hij studeerde theologie, werd predikant, was *poeta laureatus caesareus* (erkend dichter van Latijnse poëzie), publiceerde preken (voorgaan als predikant deed hij vanaf 1634 niet meer in verband met zijn slechte gezondheid) en schreef gedichten (niet alleen in het Latijn maar ook in het Duits): berijmde passages uit de evangeliën én liederen met een devoot en mystiek karakter. Op doktersadvies verhuisde Heermann rond zijn 40ste levensjaar naar het grensgebied tussen Duitsland en Polen (Lissa). Daar overleed hij op 17 februari 1647.

Een groot deel van Heermanns leven werd Duitsland geteisterd door de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Zijn woonplaats en werkterrein Köben werd regelmatig geteisterd door de invallen en plunderingen door rooms-katholieke troepen. De twisten tussen rooms-katholieken en protestanten waren fel en vurig en maatschappijontwrichtend. Ze werden niet alleen met het zwaard maar ook met de pen uitgevochten. Te midden van al die felheid schreef Heermann het lied ‘O Jesu Christe, wahres Licht’. Hij gebruikte daarvoor een gebed uit een rooms-katholiek gebedenboek. Dat gebed voor allen die afgedwaald waren van de ware kerk - lees: protestanten - luidt:

O Herr Jesu Christe, du wahres Licht dieser Welt, erleuchte die Finsternis aller Menschen, aller Juden und Heiden, welche dich nicht erkennen, auch der Christen, welche aus deiner Kirche in allerhand Sekten und Irrtümern als die irrigen Schafe umlaufen und den reisenden Wölfen zuteil werden, oder aber sonst heimlicht in einem oder mehr Artikeln unsers christlichen Glaubens irren und ihren Verstand nicht haben gefangenegenommen. O Herr, erzeige allen deine Gnade, suche das Verlorene, bring wieder das Verirrte, erleuchte die Verblendeten, eröffne der Tauben Ohren, ta auf den Mund der Stummen, die dich nicht bekennen, richte auf die Gefallenen, hole wieder die Abgewichenen, versammle die Zerstreuten, bringe zurecht die Irrigen und Verführten, auf dasz sie dich samt uns in der christlichen Kirche loben und die gemeine Seligkeit erhalenten mögen. Amen.

Leg hier Heermann ‘O Jesu Crist, du wahres Licht’ naast en je ontdekt: Heermann heeft niet meer gedaan dan dit gebed berijmen, de eerste regel samengevat tot strofe 1, de tweede in de overige vijf. Ondertekend door een luthers theoloog wisselen bidder en voorwerp van gebed van plaats. Dat kan omdat, zeker in de verwoording van Heermann, mildheid de boventoon voert. De punten van verschil worden niet bij name genoemd, het gaat niet zozeer om de verschillen *an sich* maar om eenwording door de verlichting door Jezus Christus, het ware Licht.

Heermann nam het lied op in zijn bundel *Devoti musica cordis* uit 1630 (Breslau 1630). Die titel is veelzeggend, het gaat om liederen voor de persoonlijke devotie, de geloofspraktijk en de geloofsopbouw, het hart van de lezer/zanger. Dit is kenmerkend voor de tijd van Heermann, maar ook voor Heermann zelf. Johann Heermann wordt gezien als de belangrijkste Duitse protestantse kerklieddichter tussen Martin Luther (1483-1546) en Paul Ger-

hardt (1607-1676), een periode waarin de toon van taal en inhoud inniger en gevoeliger worden. Andere liederen van Heerman zijn 'Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen' (zie *Liedboek* 181), 'Wo soll ich fliehen hin' en 'O Gott du frommer Gott', liederen waarvan de melodieën in ieder geval bij organisten die hun literatuur kennen, bekend zijn.

Muus Jacobse

De Nederlandse vertaling werd gemaakt door Muus Jacobse (synoniem voor Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972). Ze werd opgenomen in de bundel 102 Gezangen (1964, nr. 46) en vervolgens ook in het *Liedboek*. Ook is het te vinden in de Vlaamse rooms-katholieke bundel *Zingt Jubilate*; dat is in navolging van Duitstalige rooms-katholieke bundels. In het *Compendium* licht Jacobse zijn vertaling kort toe: *Ik ben mij de verschillen [met het Duitse origineel] pas bij het schrijven van deze commentaar bewust*

geworden. Ik had bij mijn herdichting meer de innerlijk 'aangevochtenen', de van de kerk vervreemden, de door de kerkelijke practijken gewonnen voor ogen dan de leden van andere kerkgenootschappen.

Melodie

In het *Liedboek* is 'O Jezus Christus, licht ze bij' te vinden met een melodie uit 1676. Dat is in navolging van het Duitse *Evangelisches Kirchen Gesangbuch*. Daarvoor werd het lied gezongen op de melodie van gezang 332 of die van gezang 310.

Anje de Heer is musicus en publicist liturgie en kerkmuziek. Zij verzorgt voor de deputaatschappen Eredienst en Kerkmuziek het Steunpunt Liturgie.

Noot:

1. Geciteerd via het *Compendium*, p. 433).

MOOIE RAMEN

vertrouwd verzekerd

Je hebt met specialisten te maken.
Dat merk je in alles.

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

donatus

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700